

TANZİMAT DÖNEMİ CİZYE DEFTERLERİNE GÖRE SİVAS ŞEHRİNDE ERMENİ NÜFUSUN MESLEKİ YAPILANMASI¹

Hanife ŞEN² Galip EKEN³

ÖZET

Gayrimüslim tebaanın çeşitli sosyal haklar elde ettiği Tanzimat Döneminde Osmanlı Ermenilerinin mesleki yapılanması Sivas örneği çerçevesinde değerlendirilmiştir. Gayrimüslimlerin sosyo-ekonomik yapısına yönelik kapsamlı bir bilgi içeriğine sahip olan cizye defterleri ekseninde Tanzimat Dönemi Sivas Ermenilerinin tahmini nüfusu, mesleki dağılımları, yoğunluk gösterdikleri sektörler ayrıntılı olarak ele alınırken Kayseri, Tokat, Amasya gibi yoğun gayrimüslim nüfus barındıran şehirlerin mesleki yapılanmaları da değerlendirme kapsamına dâhil edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ermeni, cizye, nüfus, mesleki yapılanma, Sivas, gayrimüslim

Vocational Structure According to the Jizya Registry During the Tanzimat Era in Sivas Province

Abstract

Vocational structure of non-muslim Ottoman Armenians who had got a wide range of right during the Tanzimat reform era has been reviewed in Sivas. While the population, vocational dispersion and the sectors non-muslims have business in have been evaluated broadly according to the Jizya registries which has a broad range of information about the socio-economic structure of the non-muslims, vocational structures in cities that has large population of non muslims such as Kayseri, Tokat and Amasya have also been added to the evaluation

¹ 6-8 Mayıs 2015 tarihleri arasında “Sevk ve İskân Kanununun 100. Yılında İkinci Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Göçler Sempozyumu”na, “Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Ermeni Nüfusun Mesleki Yapılanması: Sivas Örneği”, adıyla sunulan ve yayınlanmayan bildirinin yeniden düzenlenerek genişletilmiş halidir.

²Doktora Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, hnif2015@gmail.com

³Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sivas, galipeken64@gmail.com

GİRİŞ

Gayrimüslimler 19. yüzyıl ortalarına kadar cizye vergisi daha sonrada bedel-i nakdi karşılığında Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerine değin askerlik görevinden muaf tutuldular; ⁱdevlet kadrolarında memur olabilme hakkını ise ancak Islahat Fermanı(1856) ile elde ettiler. Özellikle 19. yüzyılda Avrupalılarla yoğun bir ticari ilişki içerisine giren Osmanlı tebaası gayrimüslim tüccarlar ekonomik güçlerini oldukça artırmışlardı.

Osmanlı gayrimüslimlerinin birçok sosyal haklar elde ettiği, toplumsal eşitlik adına önemli adımların atıldığı Tanzimat sürecinde taşrada yaşayan Ermenilerin ekonomik durumu ve mesleki yapılanması nasıldı? Ermeniler en çok hangi meslek kollarında ve sektörlerde yoğunluk göstermekteydiler? Bu gibi sorulara karşılık bulabilmek amacıyla yürüttüğümüz araştırmada geçmişte hatırı sayılır derecede bir Gregoryen Ermeni nüfus barındıran Sivas şehrini esas aldık. Gayrimüslim erkek nüfus hakkında oldukça zengin bir bilgi içeriğine sahip olan cizye defterleri ekseninde yapılan değerlendirmenin kapsamını temettuat defterleri, 19. yüzyılda Sivas'a gelen seyyahların verdiği bilgiler ve çeşitli araştırma eserler ile destekleyerek genişlettik.

Cizye, temelini İslam'dan alan; mal, can ve özgürlüklerin korunması karşılığında belirli şartları taşıyan ve zimmet ehli olan her gayrimüslim erkekten tahsil edilen bir vergi türüdür. Osmanlıda kuruluştan cizye vergisinin kaldırıldığı 19.yüzyıl ortalarına kadar geçen süreçte, şer'i esaslara bağlı kalmak kaydıyla cizye miktarında, mükellefiyet şartlarında, tahsil usullerinde çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. ⁱⁱ Benzer bir değişim de cizye mükelleflerine ve toplanan cizyenin miktarına dair ayrıntılı bilgiler içeren ve titizlikle muhafaza edilen cizye defterleri konusunda görülmektedir. Şöyle ki klasik dönemde cizye vergisi için müstakil sayımlar yapılmayarak gerekli hesaplamalar, büyük çaplı vergi tahrirleri üzerinden yapılmaktaydı. Artık büyük tahrirlerin yapılmadığı 17. yüzyıldan sonra ise daha sistemli ve ayrıntılı olarak düzenlenmiş cizye defterleri karşımıza çıkmaktadır (Özel, 2001: 37). Bu noktada cizye defterlerini çalışmamız açısından önemli kılan husus, defterlerin belirli bir bölgede yaşayan ya da geçici olarak bulunan gayrimüslim topluluklar hakkında nüfus, mesleki yapılanma, vergi sınıfları, hane yapılanması gibi konulara yönelik kıymetli veriler içeriyor oluşudur.

Başbakanlık Osmanlı arşivinde tarihleri 1843 (h.1259) ve 1849 (h.1265) arasında değişen Tanzimat dönemine ait beş adet cizye defteri bulunmaktadır. Yapılan mesleki değerlendirmelerde en kapsamlı içeriğe sahip olması nedeniyle 1849 yılına ait defter esas alınmıştır. Söz konusu defter kapsamında Sivas şehir merkezinde ikamet eden yerli reayanın yanı sıra Sivas'tan gelip geçmek suretiyle cizyesini burada ödeyen veya han, kahvehane gibi mekânlarda kalan yabancı reayanın kaydı bulunmakta; kırsal kesime ait herhangi bir kayıt yer almamaktadır.

Tablo1. Tanzimat Dönemi Sivas Cizye Defterleri

Yıl(hicri)	Yıl(Miladi)	sayfa sayısı	defter numarası
1259 ⁱⁱⁱ	1843	98	169
1260 ^{iv}	1844	80	430
1262 ^v	1846	108	680
1263 ^{vi}	1847	126	728
1265 ^{vii}	1849	136	1492

I. XIX. YÜZYILDA SİVAS NÜFUSU

Sivas, 16. yüzyılda zaman içerisinde sınırları değişikliğe uğramak suretiyle idari olarak: Tokat, Amasya, Çorum, Canik, Karahisar-ı Şarki, Bozok gibi sancakların bağlı olduğu Eyaleti Rum'un merkezi konumundaydı (Açıkel,2008:226). Sivas, Tokat ve Amasya'nın esas çekirdeğini teşkil ettiği bölge Eyalet-i Rumiye-i Suğra olarak da tanımlanmaktaydı (Gökbilgin 1965: 51). 17. yüzyıl ortalarından itibaren Rum Eyaleti adı, Sivas Eyaleti olarak kullanılmaya başlandı. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile yeni bir idari yapıya kavuşan Sivas Vilayeti: Sivas, Amasya, ve Karahisar-ı Şarki sancaklarından oluşuyordu (Açıkel: 2008:226). 1879 yılında yapılan düzenleme ile Tokat kazası da sancak statüsüne getirilerek Sivas Vilayetine bağlandı (Açıkel, 2012:222,223).

Osmanlı Devleti'nin ilk resmi nüfus sayımı olan 1831 yılı sayımına göre Sivas'ta 12.279 erkek nüfusu tespit edilmiştir. Bu sayının 4.026'sını (%32.78) gayrimüslimler oluşturmaktaydı. İlk nüfus sayımına göre Sivas nüfusu kadınlar da hesaba katılmak suretiyle tahmini olarak 24.558 kişi civarında idi (Gökçe:2007:227). 1834 yılında yapılan ikinci sayımda ise Sivas Sancağı merkez nüfusu 10.247'si Müslüman, 5.136'sı gayrimüslim olmak üzere 15.383 kişiydi. Toplam nüfus kadınlarla birlikte 30.000'i bulmaktaydı (Şahin:2013:60,61).

Şehir tarihi üzerine yapılan araştırmalarda önem arz eden kaynakların başında seyahatnameler gelmektedir. 1807 yılında Sivas'a gelen seyyah Adrian Dupre Sivas nüfusunu 4.000 hane ve 16.000 kişi olarak belirtmekte, 1838 yılında Sivas'ı ziyaret eden Eugene Bore 40.000 civarında olan nüfusun dörtte birinin Ermeni olduğundan bahsetmektedir. Mordtmann adlı seyyah ise 1851 yılında 50.000 olan nüfusun 8.000'i Müslüman, 1300 kadar Katolik ve Protestan az sayıda Rum hanesinden oluştuğunu belirtmektedir.^{viii} 1890 yılında Sivas'ta bulunan ve bölge ile ilgili en kapsamlı bilgiyi veren Vital Cuinet "*Asya Seyahatnamesi*" adlı kitabında Sivas nüfusunu 43.022 olarak göstermektedir. Vital Cuinet'in vermiş olduğu rakamlara göre Sivas'ın nüfus dağılımı Tablo 2'de gösterilmektedir (Cuinet, 1892:665).

Tablo 1. Vital Cuinet'e Göre Sivas Nüfusu(1890)

Sivas Merkez İlçe nüfusu		%
Müslüman sünni	32 504	75.4
Gregoryan	8 823	20.5
Protestan	93	0.2
Katolik	173	0.4
Ortodoks	1529	3.5
Toplam	43 122	100

1863 tarihli Ermeni Nizamnamesi'nin uygulanıp uygulanmadığını denetlemesi için 1877 yılında İstanbul Ermeni Patrikhanesi tarafından Sivas Vilayetine gönderilen Rahip Boğos Natanyan'ın hazırladığı raporda Sivas'la ilgili verdiği bilgilere göre şehrin nüfusu Ermeni, Rum ve Türk olmak üzere üç milletten oluşmaktadır. Ermeniler Şehirde bulunan 62 mahalleden 42'sine dağılmış durumdadır ve 2500 hane olup ortalama bir hesapla 13.000 kişiden fazla etmektedirler. 40 haneden oluşan ayrı bir Rum semti vardır ve Rumlar tahminen 200 kişiden fazla nüfusa sahiptirler. Ayrıca 15 haneden oluşan 80 kişinin üzerinde bir Katolik Ermeni cemaati bulunmaktadır. Bunların dışında şehirde 12 hane Protestan Ermeni ikamet etmektedir. Müslümanlar 5000 haneden fazladır ve 30 kadar da Çingene bulunmaktadır (Natanyan,2008:226-228).

1849 yılı cizye defterine göre ise gayrimüslimlerin 36 mahalleye dağılmış olarak 1672 hanede ikamet ettikleri görülmektedir. Birçok araştırmacı tarafından tercih edilen 5'li katsayı yöntemini esas alarak elde edebileceğimiz tahmini rakama göre 8360 kişiden oluşan gayrimüslim nüfusun 8070 kadarı Gregoryen, 65'i Katolik, 225'i ise Rum'dur.

Tablo 3. Cizye Defterlerine Göre Tahmini Nüfus

	yerli reaya		yabancı reaya	
	hane sayısı	tahmini nüfus		kişi sayısı
mahallelerde			mahallelerde	24
Gregoryen	1614	8070	kahvehanelerde	8
Rum	45	225	hanalarda	21
Katolik	13	65	gelip geçenler	228
toplam	1672	8360	toplam	281

II. SİVAS DIŞINDA BULUNAN NÜFUS

1849 yılında Sivas dışında olan ve cizyesini buldukları bölgelerde ödeyen mükelleflerin (803 kişi- %39) vergi sınıfına, mesleğine ve yaşına bakarak hangi amaçla şehir dışında bulunduğu yorum yapılabilir. Genellikle çalışma gücünden yoksun sakat, hasta, yaşlı ve çok genç yaştaki mükelleflerin edna sınıfına dahil olduğu düşünülürse, büyük ölçüde evsat cizye ödeyen kesimin şehir dışına çıkmış olması, söz konusu gidişlerin ekonomik sebepli olabileceği izlenimini uyandırmaktadır. Sivas dışında bulunanların neredeyse üçte ikisi Der-saadet'e yani İstanbul'a (534 kişi) gitmiştir. İstanbul'dan sonra 61 kişi ile %10'luk bir orana sahip olan Zile gelmektedir. 17 kişi Bozok'ta, 13 kişi ise Tokat'ta bulunmaktadır. Bunların haricinde herhangi bir bölgesel yoğunlaşma gerçekleşmemiştir. Gidilen yerler çeşitlilik açısından genellikle Sivas'a bağlı köy ve kazalar olup sayısı az da olsa Şam, Musul, Beyrut, Tiflis gibi Anadolu coğrafyası dışındaki bölge isimlerine de rastlanmaktadır.

Sivas cizye defterleri birlikte değerlendirildiğinde nüfusla ilgili önemli bir husus göze çarpmaktadır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi 1846, 1847 ve 1849 yıllarına ait defterlere kayıtlı Sivas'ta bulunan mükelleflerin ve Sivas dışında bulunanların sayısı kıyaslandığında vergisini Sivas'ta ödeyenlerin sayısı yıllara göre kademeli olarak azalırken Sivas dışına gidenlerin sayısı artmaktadır. Öyle ki 1849 yılında her üç cizye sınıfından 803 kişi cizyesini Sivas dışında ödemiştir. Bu da toplam mükellef sayısının (2075 kişi) % 39'una denk gelmektedir. Ala ve evsat grubunda durum böyle iken en düşük sınıf olan edna grubunda hem Sivas'ta bulunan hem de Sivas dışına gidenlerin sayısında artış görülmektedir. Bu durumun sebebi ekonomik sıkıntılar olarak düşünülmelidir. Çünkü şehirden ayrılanların sayısının yanı sıra ala ve evsat cizye veren mükelleflerin sayısı azalırken gelir düzeyi en düşük kişilerin dahil olduğu edna sınıfı artış göstermektedir.

Tablo 4. Sınıflara Göre Cizye Mükellefleri ve Sivas Dışında Bulunan Nüfusun Dağılımı

cizye sınıfları	ala			evsat			edna		
	1846	1847	1849	1846	1847	1849	1846	1847	1849
Yıl									
mükellef sayısı	112	96	76	1904	1881	1700	291	292	299
Sivas dışında bulunan mükellef sayısı	6	7	15	573	580	680	9	52	108
%	5	7	20	30	31	40	3	18	36

III. MESLEKİ YAPI

Bilindiği gibi Sivas, Selçuklular döneminde önemli bir ticaret şehridir. Fakat uzun yıllar eyalet merkezi olmasına rağmen ortaçağda sahip olduğu ticari

canlılığı Osmanlılar döneminde devam ettirememiş; İmparatorluk dâhilindeki ticaret yolları ve merkezlerinin başka sahalara kaymasıyla eski önemini kaybetmiştir (Turan,1980:214,215). 18. yüzyıl seyyahlarından Tournefort, Tokat'ın önemli ticaret yollarının kavşağında bulunması ve buradaki ticari hayatın canlılığından bahsederken Sivas ve Amasya şehirlerinin eski olmalarına rağmen Tokat'tan daha küçük olduklarını ifade eder. Özellikle Sivas'ın eski önemini kaybederek vali burada ikamet etmiyor olsaydı adı bile duyulmayacak bir şehir konumuna düştüğünü belirtmektedir (Tournefort, 2005: 224).

19.yüzyılda birçok Anadolu kenti gibi Sivas'ın ekonomisi de tarım ekonomisine dayanmakta ve halkın büyük kesimi tarımla uğraşmaktaydı. Şehir merkezinde ikamet eden nüfusun küçük bir kısmı ticaretle uğraşıyor, bir kısmı da el sanatlarına dayalı küçük atölyelerde çalışıyordu. Ancak bu dönemde Sivas'ta ne el sanatları, ne de tarım sahasında büyük miktarda üretim yapılamamış; komşu sancaklara satılan buğday, yapağı, deri, yün çorap ve maden gibi bazı ihraç malları dışında genellikle iç tüketime yetecek miktarda mal üretilmiştir (Mahiroğulları 2003: 58).

19. yüzyılın ilk yarısında tamamına yakını Gregoryen Ermenilerin teşkil ettiği Sivas gayrimüslimleri üzerine yapılan sosyo- ekonomik nitelikli araştırmalar, tüccar sınıfının yarıya yakınının gayrimüslimlerden oluştuğunu bunun dışında gayrimüslimlerin özellikle kürkçülük, demircilik, kuyumculuk, penbecilik gibi mesleklerde faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır. (Demirel 1998: 63; Mahiroğulları 2003: 61) Ayrıca şer'iyeye sicillerine göre mülk satış belgelerinin ve alacak davalarının yarıya yakın kısmının zimmilere ait olması, polişe kullanmaları ticari hayatta gayrimüslimlerin etkin olduğuna işaret etmektedir. (Tuş, 1995: 45; Mahiroğulları, 2003: 62) 1877 yılında Sivas'a gelen Rahip Natanyan'a göre ise Ermenilerin büyük bölümü zanaatkârdır ve şehirde az sayıda bulunan zengin ve tüccarlar genellikle Ermeniler arasından çıkmaktadır. Rumların ise büyük çoğunluğu zanaatkâr ve yoksuldur. (Natanyan,2008:226-228)

Cizye defterlerine yönelik yapılan incelemelere göre 1810 yılında Sivas'a 3444 adet cizye evrakı tahsis edilmekte ve bu sayı 1823 yılı da dâhil olmak üzere aradan geçen zaman içerisinde değişmemektedir.1827 yılında evrak sayısı 3144 olmuş ve 1835 yılında 2706'ya kadar düşerek önemli ölçüde gerilemiştir.^{ix} 1849 yılı kayıtlarından ise mevcut cizye mükelleflerinin yaklaşık %39'unun Sivas dışına gitmiş olduğu anlaşılmaktadır. Toplam cizye evrakı sayısı 19. yüzyılın başından ortalarına doğru genel bir düşüş eğilimi sergilemektedir. Bu düşüş, ekonomik nedenli bir göç hareketinden kaynaklanıyor olabilir. II. Mahmut döneminde bütün mesleki dallarda üretim yapan Sivas esnafının genel olarak iktisadi bir kriz içerisinde olduğu bilinmektedir. 1810 ve 1840 yılları arasında dükkan sayılarında önemli ölçüde bir azalma görülürken bazı mesleklerde vergi muafiyeti tanınmış bazıları ise vergi veremeyecek durumda olduklarından tevzi ve taksim defterlerine kayıtları yapılamamıştır (Demirel,1989:101). İçinde bulunulan iktisadi bunalımın

Sivas gayrimüslimlerinin ekonomik durumlarını da olumsuz etkileyerek onları şartların daha iyi olduğu bölgelere gitmeye sevk etmesi muhtemeldir.

1849 yılı Sivas cizye defterinde Sivas'ta bulunan yerli gayrimüslim reayanın mensup olduğu 125 meslek ismi ve bu mesleklere mensup olan 1788 kişi tespit edilmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında Sivas genelinde çeşitli kaynaklardan sağlanan verilere göre 153 meslek grubunun olduğu bilinmektedir (Demirel, 1999:506). Bu duruma göre gayrimüslimler aşağı yukarı tüm meslek kollarında faaliyet göstermektedirler. Cizye defterlerinden sağlanan mesleki veriler sadece kayıtlarda geçen meslek isimleriyle sınırlıdır. Bu nedenle özellikle belirli bir mekâna bağlı olarak icra edilen meslekler söz konusu olduğunda mükelleflerin mensubu oldukları hanelerin reislerinden müstakil mesleki gelirleri veya dükkânları olup olmadığını tespit edemiyoruz.

1849 yılı defterinde 21 farklı meslek dalına mensup toplam 117 kişi kayıtlara kalfa veya çırak olarak geçmiştir. Bunların dağılımı ise; 1 *attar*, 1 *bakkal*, 3 *basmacı*, 8 *berber*, 5 *bezzaz*, 5 *boyacı*, 1 *keçeci*, 2 *kılıççı*, 5 *kuyumcu*, 2 *papuşçu*, 1 *çıkırıkçı*, 15 *çizmeci*, 15 *demirci*, 2 *dülger*, 2 *eğerci*, 1 *hekim*, 19 *kalaycı* ve 19 *terzi çırağı*; 1 *terzi*, 1 *berber*, 1 *boyacı*, 1 *kazancı*, 2 *çizmeci*, 1 *demirci*, 1 *taşçı*, 1 *dülger kalfası* ve 1 *penbeci şakirdi* şeklindedir.

Herhangi bir mesleğe mensup olarak kayıt altına alınan ve cizyesini Sivas'ta ödemiş olan mükelleflerin milletlere göre dağılımları incelendiğinde % 97'lik (1733 kişi) oranla en büyük payın Gregoryen Ermeniler'e ait olduğu görülmektedir. Katolik Ermeniler %1 (13 kişi) iken Rumların oranı %2'dir (43 kişi). Cizye tahsilât döneminde Sivas'ta bulunan ve mesleği kayıtlarda belirtilmiş olan 1788 kişinin %98'inin Ermeni milletinden olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 5. Kişi Ölçeğinde Mesleklerin Milletlere Göre Dağılımı

meslek adı		gregoryen	katolik	rum	toplam
1	abacı	2		4	6
2	amele	52		6	58
3	aşçı	3			3
4	attar	24			24
5	attar çırağı	1			1
6	bakkal	3			3
7	bakkal çırağı	1			1
8	balmumcu	2			2
9	basmacı	16			16
10	basmacı çırağı	3			3

11	berber	37		3	40
12	berber çırağı	8			8
13	berber kalfası	1			1
14	bezzaz	89			89
15	bezzaz çırağı	5			5
16	bıçakçı	8			8
17	boyacı	41		1	42
18	boyacı çırağı	5			5
19	boyacı kalfası	1			1
20	cezveci	1			1
21	adırcı	1			1
22	eri	6			6
23	ıkırıkı	17			17
24	ıkırıkı çırağı	1			1
25	ifti	17		8	25
26	ilingir	3			3
27	izmeci	105		1	106
28	izmeci ırağı	15			15
29	izmeci kalfası	2			2
30	orapı	2			2
31	darıcı	1			1
32	davulcu	1			1
33	deđirmenci	16			16
34	dellal	1			1
35	dellak	62		2	64
36	demirci	78		1	79
37	demirci çırağı	15			15
38	demirci kalfası	1			1
39	duhancı	7			7
40	duvarcı	4			4
41	döđmeci	2			2
42	dölger	55			55
43	dölger çırağı	2			2
44	dölger kalfası	1			1

45	ecnas-ı mübayaa cessi ?		1		1
46	eğerci	29			29
47	eğerci çırağı	2			2
48	elvan boyacı	1			1
49	eskici	37			37
50	fincancı	2			2
51	fişenkçi	1			1
52	güveççi	2			2
53	hallaç	2			2
54	hamal	14			14
55	hamam yanaşması	3			3
56	hekim	11			11
57	hekim çırağı	1			1
58	hizmetkar	2	1	1	4
59	kahveci	9			9
60	kahveci yamağı	1			1
61	kalaycı	118		5	123
62	kalaycı çırağı	19			19
63	kasap	48	2		50
64	kasap çırağı	2			2
65	kassarcı	2			2
66	katırcı	5		1	6
67	katrancı	1			1
68	kazgancı kalfası			1	1
69	kazzaz	3			3
70	kebabçı	2			2
71	keçeci	7			7
72	keçeci çırağı	1			1
73	keşiş	12			12
74	kılıççı	17			17
75	kılıççı çırağı	2			2
76	kileci	1			1
77	kilitçi	1			1
78	kiracı	1			1

79	kirişçi	3			3
80	koltukçu	1			1
81	körükçü	4			4
82	kuyumcu	79	1		80
83	kuyumcu çırağı	5			5
84	külhancı	3	1		4
85	kürkçü	17			17
86	manav	15			15
87	mekükçü	1			1
88	merkebcı	6			6
89	mumcu	2			2
90	nakkaş	3			3
91	nalçeci	2		2	4
92	natur	1			1
93	tüccar	10	2		12
94	odacı	1			1
95	oturakçı	3			3
96	papuşçu	51			51
97	papuşçu çırağı	2			2
98	penbeci	21			21
99	penbeci şakirdi	1			1
100	poliçeci	2			2
101	Rum keşişi			1	1
102	Rum Papazı			1	1
103	saatçi	5			5
104	saileden	1			1
105	sakka	4			4
106	semerci	25			25
107	seraydar	7		1	8
108	şekerci	2			2
109	şerbetçi	1			1
110	tacir	1			1
111	tarakçı	1			1
112	taşçı	49			49

113	taşçı amelesi	6			6
114	taşçı kalfası	2			2
115	teb'adan	11	2		13
116	tennurcu	1			1
117	terzi	262	1	5	268
118	terzi çırağı	19			19
119	terzi kalfası	1			1
120	tütüncü	7			7
121	yanaşma	10			10
122	yarım keşiş	3			3
123	zangoç	4			4
124	zenbilci	1			1
125	ziftçi			1	1
	genel toplam	1733	13	43	1789 ^x

Tablo 6'da görüldüğü gibi en fazla mensubu olan meslekler içerisinde %15'lik oranla (268 kişi) terzilik ön plana çıkmaktadır. Terziliğe en yakın orana sahip olanlar ise kalaycılık (%7-123 kişi) ve çizmeciliktir (%6-106 kişi). Üçüncü sırada yer alan bezzazlar 89 kişi ile %5'lik bir orana sahipken aşağı yukarı aynı sayıda kişinin mensubu olduğu kuyumculuk (80), demircilik (79), dellaklık (64) meslekleri yaklaşık %4 oranına sahiptir. Nüfusları genel rakamsal değerler üzerinde önemli bir fark yaratmayacak kadar az olan Rumların en fazla çiftçilik (8 kişi), amelelik (6 kişi), kalaycılık (5) ve terzilik (5) mesleklerine mensup oldukları görülmektedir.

Tablo 6. En Yaygın Meslekler

meslek adı	genel toplam	%	Ermeni	Rum
bezzaz	89	5	89	-
çizmeci	106	6	106	-
dellak	64	4	62	2
demirci	79	4	78	1
kalaycı	123	7	118	5
kuyumcu	80	4	80	-
terzi	268	15	263	5

Müslümanların ve gayrimüslimlerin uğraştıkları meslekleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak pek mümkün olmamakla birlikte yapılan araştırmalar neticesinde her iki kesimin de tamamen veya yoğun olarak uğraştıkları meslekler tespit edilebilir. Bütünüyle Müslümanlardan oluşan veya büyük farklarla Müslümanların yoğunluk gösterdikleri meslekler: arpacı, barutçu, bostancı, ekmekçi, canbaz, çerikçi, çubukçu, debbağ, duhancı, hamamcı, kahveci, nalband, oduncu, oturakçı, saraç ve tüfenkçidir. Gayrimüslimlerin tamamen veya fazla olduğu meslekler arasında basmacı, çizmeci, çadırcı, dülger, hekim, kalaycı, kuyumcu ve kürkçü meslekleri yer almaktadır. Sayıca yakın oldukları meslekler ise berber, kasap, bakkal, dellak, terzi, eskici ve penbecidir. Gayrimüslimler sermaye ve el sanatları ile ilgili mesleklerde Müslümanlara göre daha fazla yoğunluk göstermekteydiler (Demirel,1989: 42).

Sivas'ın yanı sıra Kayseri, Tokat, Amasya şehirlerinde ikamet eden ve büyük çoğunluğunu Gregoryen Ermenilerin oluşturduğu gayrimüslim tebaanın mesleki dağılımları kıyaslandığında Sivas'ta ikamet edenlerin en çok terzilik, kalaycılık, çizmecilik, bezzazlık ve kuyumculuk; Kayseri'de ikamet edenlerin sırasıyla çerçilik, kuyumculuk, terzilik, eskicilik, papuççuluk; Tokat gayrimüslimlerinin amelelik, kazancılık, terzilik, abacılık, tebaalık; Amasya'da bulunanların ise en fazla terzilik, hallaçlık, ırgatlık, kalaycılık ve bahçivanlık mesleği ile ilişkili oldukları görülmektedir.^{xi} Tablo 7 kıyaslamalı olarak incelendiğinde özellikle Sivas'ta bulunan gayrimüslimlerin tercih ettikleri mesleklerin nispeten nitelik gerektiren ve zanaata yönelik meslekler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun nedeni olarak, Sivas'ın idari konumundan dolayı buradaki mesleki yapılanmanın daha gelişmiş olabileceği düşünülebilir.

Tablo 7. Çeşitli Bölgelerde Ön Plana Çıkan Meslek Dalları

Tokat ^{xii}			Sivas ^{xiii}			Amasya ^{xiv}			Kayseri ^{xv}		
meslek	kişi	%	meslek	kişi	%	meslek	kişi	%	meslek	kişi	%
amele	262	15	terzi	268	15	terzi	107	8	çerçi	74	9
kazancı	159	9	kalaycı	123	7	hallaç	96	7	kuyumcu	48	7
terzi	110	6	çizmeci	106	6	ırgat	66	5	terzi	46	6
abacı	95	5	bezzaz	89	5	kalaycı	48	4	eskici	41	5
tebaa	95	5	kuyumcu	80	4	bahçivan	42	3	papuççu	38	5

1849 yılı kayıtlarında adı geçen meslek mensuplarından 1544 (%86) kişi cizyesini evsat olarak, 73 (%4) kişi ala, 171 (%10) kişi ise edna sınıfı üzerinden vermiştir. Vergisini ala sınıfına göre veren en kalabalık meslek grubu bezzazlardır. 89 bezzaz içerisinde 16'sı ala cizye ödemiştir (%18). Terzilik, kalaycılık gibi mesleklerin bezzazlığa göre sayıca daha fazla olmasına rağmen ala sınıfında bezzazların öne çıkışı nedeniyle bu meslek tüm kategoriler içerisinde en çok gelir

getiren mesleklerden birisi olarak nitelenebilir. Bezzazlıktan sonra mensuplarının en fazla ala sınıfına göre vergi ödediği meslekler: boyacı (6kişi), terzi (6), çizmecici (5), kuyumcu (5), tüccar (5) olarak sıralanmaktadır.

Cizye sınıflarının mükelleflere göre belirlenmesinde sağlık, yaş durumu, borçluluk veya yoksulluk hali gözetilmekteydi. Kişiye mazeretinin derecesine göre geçici süre vergi indirimi uygulanabilir veya geçimini sürdüremeyecek şekilde kalıcı bir sağlık sorunu hâsıl olduysa vergiden muafiyet söz konusu olabilirdi. Bunların haricinde cizye ve temettuat kayıtları karşılaştırıldığında cizye sınıflarının belirlenmesinde, hane reislerinin bireysel mesleki gelirlerinden ziyade diğer hane üyelerinin gelirleri, sahip olunan gayrimenkuller ve diğer gelir kaynakları ile birlikte çizdikleri genel ekonomik portrenin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki yıllık mesleki geliri 2000 kuruş olarak kaydedilen bir mükellef ala cizye öderken 500 kuruş olan başka bir mükellef de ala cizye ödeyebilmektedir.^{xvi}

Tablo 8. Sivas Bazar Mahallesi'nden Bazı Hanelerin Temettuat ve Cizye Kayıtlarının Kıyaslanması

adı	mesleği	sınıfı	Mesleğinden yıllık geliri	emlak-hayvan vs	diğer hane üyelerinin geliri	toplam hane geliri
Keşiş oğlu Setek	tüccar	evsat	500	20	670	1190
Ohannik oğlu Gapriyel	kuyumcu	evsat	600	20	300	920
Balyozoğlu Hampar	bezzaz	evsat	500	62	1363	1925
Barsam oğlu Barsam	hekim	evsat	480		320	800
Semerci oğlu Mikail	semerci	evsat	600	42	300	942
Hekimoğlu Agob	attar	evsat	150	55	700	905
Kasapoğlu Kivork	berber	evsat	300			300
Keşiş oğlu Karabet	keşiş	evsat	100		300	400
Nakkaşçı oğlu Karabet	terzi	evsat	200	150		350
Moskof oğlu Mikail	kasab	evsat	400	32	650	1082
Sarioğlu Mikail	boyacı	ala	1200	20		1220
Benek oğlu Eyfik	oturakçı	ala	1128	188		1316
Kocabaşı Oseb	poliçeci	ala	3000	705	5300	9005
Seraydaroğlu Mıgırdıç	terzi	ala	2500	48	500	3048
Minas veled-i Manuk	kuyumcu	ala	550	86	550	1186
Külekcioğlu Karabet	bezzaz	ala	1000	54	500	1554
Şeytanoğlu Bedros	attar	evsat	550	42	550	1142

1691 yılında gerçekleştirilen cizye reformu öncesinde tüm din adamları vergiden muaf tutulmaktaydı. Ancak bu ayrıcalıklı durumun kötüye kullanılması nedeniyle çalışan, para kazanan tüm din adamları vergiye bağlanmıştır. Muafiyet durumu yalnızca hasta, sakat, yaşlı olanlar ve kendini ibadete adanmış olup başka hiçbir işle meşgul olmayanlar için geçerli olmuştur (Ercan,2001:259). 1849 yılı Sivas cizye defterinde cizye mükellefi 12 keşiş, 1 Rum keşişi, 1 Rum papası, 3 de yarım keşiş^{xvii} kayıtlıdır.

Mesleki dağılım açısından üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da aynı haneye kayıtlı mükelleflerin ne ölçüde aile mesleklerini sürdürdüklerinin belirlenmesidir. Bu amaçla öncelikli olarak tüm mahallelerde kayıtlı hanelerin ne kadarının bütünüyle aynı mesleği icra eden üyelerden oluştuğu tespit edilmiştir. Deftere kayıtlı 1672 hanenin 332'sinde (%20) tüm hane üyeleri aynı mesleği sürdürmektedir. Diğer taraftan gayrimüslimlerin en yoğun olarak ikamet ettiği 14 mahalle seçilerek bu mahallelerde aile mesleğinin hangi oranlarda icra edildiği değerlendirilmiştir. Tablo 9'a bakacak olursak hane içi aynı mesleğin yapılma oranı %14 ile %29 arasında değişmektedir. Hane içi aynı mesleğe mensup olma durumu en düşük % 14 oranı ile (87-12 hane) Bab-ı Kayseri Mahallesi'nde, en fazla % 31 ile (107-31 hane) Temürcüler Ardı mahallelerinde görülmektedir. Neticede Sivas Ermenilerinin kayda değer ölçüde baba mesleğini sürdürmekte oldukları görülmektedir. Aileden devralınan mesleki donanım, Ermenilerin mesleki hayatta öne çıkışlarının önemli bir nedeni olarak düşünülebilir.

Tablo 9. Hane İçi Aynı Mesleğe Sahip Olma Oranı

	tüm üyeleri aynı mesleğe		%
	hane sayısı	mensup hane sayısı	
Temürcüler ardı	107	31	29
Sarı Şeyh	77	15	19
Baldır Bazarı	53	10	19
Keçi Bula	63	13	21
Akdeğirmen	80	21	26
Köse Dere-i Zimmi	88	15	17
Üryan-ı Zimmi	101	19	19
Bab-ı Kayseri	87	12	14
Ağca Bölge	75	24	32
Örtülü Pınar	69	18	26
Küçük Kinisa	96	20	21
Bazar	115	18	16

Cami-i Kebir	78	19	24
Ece	78	12	15

III. MESLEKLERİN SEKTÖREL ve İŞLEVSEL DAĞILIMI

1849 yılı Sivas cizye defterinde tespit edilen meslek dalları üretim, hizmet ve alım satım olmak üzere 3 ana sektörel başlık altında gruplandırılmıştır. Belirli bir hammaddenin işlenerek piyasaya sürüldüğü üretim sektöründe 37 meslek türü ve 996 mükellef; genellikle hammadde ve sermaye kullanılmayan veya kısmen kullanılan, ağırlıklı olarak insan gücüne dayalı mesleklerin dâhil edildiği hizmet sektöründe 44 meslek ve 612 mükellef; işlenmiş mamüllerin piyasaya sürülmesi çerçevesinde icra edilen mesleklerin gruplandırıldığı alım-satım sektöründe 16 meslek ve 180 mükellef kayıtlı görülmektedir.

Tablo 10. Sektörel Dağılım

sektör	kişi	%
üretim	996	56
hizmet	612	34
alım-satım	180	10

Cizye kayıtlarına göre % 98'ini Ermeni milletinin oluşturduğu Sivas gayrimüslimleri arasında % 56'lık oranla mesleki yoğunlaşmanın en fazla görüldüğü grup, üretim sektörü iken hizmet sektörü %34 oranla ikinci, alım satım sektörü %10'luk oranla üçüncü sırada yer almaktadır. Sivas Ermenileri terzilik, kuyumculuk, demircilik, çizmecilik gibi üretime ve zanaata dayalı meslek gruplarında yoğunlaşmışlardır.

Defterde yer alan meslekler daha farklı açılardan değerlendirilmek adına işlevlerine göre 11 alt kategoriye daha ayrılmıştır. *Giyim(514 kişi-%29), maden(342-%19), hizmet(255-%14), dericilik(250-%14), gıda(142-%8), inşaat(119-%7), ticaret (72-%4), sağlık (37-%2), silah(23-%1), din(21-%1)* olmak üzere sıralanan kategorilerin yanı sıra hiçbir kategoriye dâhil olmayan (balmumcu, katrancı, mumcu, ziftçi, nakkaş, sail, tarakçı, fincancı) %1'lik orana sahip 8 meslek diğer başlığı altında toplanmıştır. Tablo 11'de giyim- tekstil(%29) ve madencilik(%19) tüm kategoriler arasında öne çıktığı görülmektedir.

Giyim-tekstil alanında terzilik (263), bezzazlık (89), boyacılık (42) meslekleri Ermeniler tarafından yoğunlukla tercih edilmiştir. Çok eski dönemlerden beri özellikle dokumacılığın Sivas ekonomisinde önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Madene dayalı meslek gruplarında ise demircilik (78), kalaycılık (118) ve kuyumculuk (80) mesleklerinin Ermeniler tarafından yoğunlukla icra ediliyor olması giyim tekstilden sonra madene dayalı meslekler

kategorişinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Özellikle Divriği'deki demir madenlerinin zenginliği Sivas'ta madene dayalı iş kollarının gelişmesinde etkili olmuş olmalıdır.

Genellikle sermaye olmaksızın insan gücüne dayalı mesleklerin bir araya geldiği hizmet (%14) ve dericilik kategorileri eşit oranlara sahiptir. Hizmet alanında dellaklık (62), amelelik (52), ve berberlik (37) meslekleri sayıca göze çarparken dericilik alanında çizmecilik (106), pabuççuluk (51), eğercilik(29) ve semercilik (25) meslekleri ön plana çıkmaktadır.

Cizye kayıtlarında yer alan ve Ermeni din görevlilerinden oluşan 12 keşiş, 3 yarım keşiş, 4 zangoç ile birlikte Rum milleti adına 1 Rum papası ve 1 Rum keşişi din (%1) kategorisi altında bir araya gelmektedir.

%8 orana sahip gıda-tarım sahasında kasaplık (50), çiftçilik (17) meslekleri, %7'lik orana sahip inşaat sektöründe dülgerlik (55) ve taşçılık (49) meslekleri yaygınlık göstermektedir. Ticaret alanında eski eşya alım satımına dayalı eskicilik mesleği (37), sağlık alanında günümüzün eczaneleri niteliğinde olan attarlık (24), silah sektöründe kılıççılık (17) meslekleri ilk sıralarda yer almaktadır.

Tablo 11. İşlevlerine Göre Mesleki Dağılım

kategori	kişi	%
giyim-tekstil	514	29
maden	342	19
hizmet	255	14
dericilik	250	14
gıda-tarım	142	8
inşaat	119	7
ticaret	72	4
sağlık	37	2
silah	23	1
din	21	1
diğer	13	1

SONUÇ

19. yüzyıl ortalarında Sivas gayrimüslim nüfusunun büyük çoğunluğunu teşkil eden Ermeniler (%98), dönemin cizye defterlerinden sağlanan verilere göre aşığı yukarı bütün üretim dallarında faaliyet göstermişlerdir. Sivas Ermenileri genellikle terzilik, kuyumculuk, demircilik, çizmecilik gibi el becerisine dayalı zanaatsal alanlarda yoğunlaşmış; bezzazlık, boyacılık, tüccarlık gibi nispeten daha

fazla gelir getirme potansiyeline sahip meslek dallarında da kendilerini göstermişlerdir.

1849 yılı kayıtlarında adı geçen meslek mensuplarından 1544 (%86) kişi cizyesini evsat olarak, 73 (%4) kişi ala, 171 (%10) kişi ise edna sınıfı üzerinden vermiştir. Yine aynı tarihte 803 kişinin Sivas dışında bulunduğu görülmektedir. %39 oranına sahip olan dışarıda bulunan kişilerin büyük ölçüde ekonomik sebeplerle Sivas dışına yönelmiş olmaları muhtemeldir. Söz konusu mükelleflerin neredeyse üçte ikisi İstanbul'a (534 kişi) gitmiştir.

Temettuat ve cizye kayıtları karşılaştırmalı olarak ele alındığında Sivas'ın en varlıklı haneleri arasında hatırı sayılır oranda Ermeni hanesinin yer aldığı görülmektedir. Ermenilerin ağırlıklı olarak nitelik gerektiren meslek dallarında yoğunlaşmış olmaları ve neredeyse bütün üretim sahalarında faaliyet göstermeleri nedeniyle Sivas Ermenileri arasında köklü bir mesleki yapılanmanın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. İncelenen cizye kayıtlarında adı geçen hanelerin yaklaşık % 20'sinde tüm hane üyeleri aynı mesleğe mensup görünmektedir. Aileden devralınan mesleki donanım ve eğilimler Ermenilerin mesleki hayatta ön plana çıkışlarıyla ilişkilendirilebilir.

KAYNAKÇA

BOA, ML. VRD. CMH. d.165, 169,430, 680, 726, 728, 1492

AÇIKEL, Ali(2008), "Rum Eyaleti", *TDVİA*, C35, s.225-226.

_____ (2012), "Tokat", *TDVİA*, C41, 219-223.

CUÏNET, Vital (1892), *La Turquie D'asie-Géographie Administratave Statistique Descriptive Et Raisonnée de Chaque Province De L'asie-Mineure*, Ed:Ernest Leroux, Paris.

DEMİREL, Ömer (1989), *II. Mahmut Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim Tüketim İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

_____ (1998), *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas Belediyesi Yayını, Sivas.

_____ (1999), "XIX. Yüzyıl Osmanlı Şehir Ekonomisi(Sivas Örneği)", *OA*, CIII, s.504-515

EKEN, Galip (2000), "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması: Tokat Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi XV*, İzmir, s.155-169.

ERCAN, Yavuz (2001), *Osmanlı Yönetiminde Gayr-i Müslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara.

GÖKÇE, Turan (2007), "1831 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri(21-25 Mayıs 2007)*, s.221-257.

GÜLSOY, Ufuk (2002), "Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni", *Türkler*, C14,s.82-93.

İNALCIK, Halil (1993) "Cizye", *TDVİA*, c.8, s.45-48.

MAHİROĞULLARI, Adnan (2001), *Seyyahların Gözüyle Sivas*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

_____ (2003)"19. Yüzyılın Ortalarından Birinci Dünya Savaşına Kadar Sivas'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Sosyoloji Konferansları İktisat Fakültesi Yayını- 27.Kitap*, İstanbul, s.49-73

NATANYAN, Boğos (2008), *Sivas 1877*, Yay. Haz. Arsen Yarman, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul.

ÖZDEMİR, Rıfat (1986), *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

TOURNEFORT, Joseph (2005), *Tournefort Seyahatnamesi*, ed.Stephanos Yerasimos, çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul.

ŞAHİN, Salih (2013), *Mekân ve İnsanıyla Sivas*, Buruciye Yayınları, Sivas.

ŞEN, Hanife (2014), *1492 Numaralı Sivas Cizye Defterinin Değerlendirilmesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

TUŞ, Muhittin (1995), “XIX. Asrın Ortalarına Doğru Sivas’ın İktisadi Yapısı”, *Revak Dergisi*, Sivas.

_____ (2001), *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya(1796-1856)*, Konya Ticaret Odası, Konya.

TURAN, Osman (1980), *Selçuklular ve İslamiyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul.

YILMAZÇELİK, İbrahim (1995), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır(1790-1840)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

YÖRÜK, Doğan (2013) ”H.1259/M.1843 Cizye Defterlerine Göre Kayseri’de Rum ve Ermeniler”, *Turkish Studies*, 8/11, Ankara.

ZABUN, Sezgin (2013), *Sivas Temettuat Defterleri 1844-1845 -IV. Cilt*, Buruciye Yayınları, Sivas.

NOTLAR

ⁱ Ayrıntılı bilgi için bkz U.Gülsoy (2002)“Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni”, *Türkler*, C14, s.82-93.

ⁱⁱ Osmanlıda 14-75 yaş arası, akıl ve beden bakımından sağlıklı her erkek cizye ödemekle mükellef sayılmaktaydı. Sakat, kör, işsiz, kadın, çocuk ve fakir kişiler cizyeden muaf tutulmuşlardır. Rahip ve keşişler ilk dönemlerde cizyeden muaf oldukları halde 1691 yılında gerçekleştirilen cizye reformundan sonra malul olanlar hariç mükellef sayılmışlardır. Cizye mükellefiyet ve muafiyet koşulları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. İnalçık(1993) “Cizye”, *TDVİA*, C8, s.46.

ⁱⁱⁱ BOA, ML. VRD. CMH. d.169

^{iv} BOA, ML. VRD. CMH. d.430

^v BOA, ML. VRD. CMH. d.680

^{vi} BOA, ML. VRD. CMH. d.728

^{vii} BOA, ML. VRD. CMH. d.1492

^{viii} Bu konuda daha geniş bilgi için bkz A. Mahiroğulları (2001), *Seyyahların Gözüyle Sivas*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

^{ix} Bkz. Ö.Demirel (1989), *II. Mahmut Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim Tüketim İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.168.

^x Sail(dilenci) olarak kaydedilen bir kişi mesleki kategorilere dâhil edilmemiştir.

^{xi} Bu dönemde Anadolu coğrafyası dâhilinde yer alan bazı şehirlerdeki mevcut mesleki durum hakkında bkz. R. Özdemir(1986), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara. Ayrıca bkz İ.Yılmazçelik (1995), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara. Ayrıca bkz M.Tuş (2001), *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya(1756-1856)*, Konya Ticaret Odası, Konya.

^{xii} Tablo 7'deki Tokat ile ilgili bilgiler 165 numaralı Tokat cizye defterinin içeriğine göre düzenlenmiştir (BOA, MLVRD. CMH. d.165). Tokat'ta mesleki yapılanma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. G. Eken (2000), "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması: Tokat Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi XV*, İzmir, s.155-169.

^{xiii} Tablo 7'deki Sivas ile ilgili kısım için bkz. Şen 2014,s.100

^{xiv} Tablo 7'de ki Amasya ile ilgili kısım 726 ve 727 numaralı Amasya cizye defterlerinin içeriğine göre düzenlenmiştir. Bkz. BOA, ML. VRD. CMH. d.0726/ BOA, ML. VRD. CMH. d.0727.

^{xv} Tablo 7'deki Kayseri ile ilgili kısım için bkz. D.Yörük(2013),"H.1259/M.1843 Cizye Defterlerine Göre Kayseri'de Rum ve Ermeniler", *Turkish Studies*, 8/11 fall, Ankara, s.446, 447.

^{xvi} Tabloda 8'de verilen temettuat kayıtlarına yönelik bilgiler için bkz. S. Zabun (2013), *Sivas Temettuat Defterleri 1844-1845 -IV. Cilt*, Buruciye Yayınları, Sivas. (Tablo 8'de Sivas Bazar Mahalesinde ikamet eden bazı hanelerine ait temettuat kayıtları yine aynı mükelleflerin 1849 yılı cizye kayıtlarıyla karşılaştırılmak suretiyle tablolştırılmıştır.)

^{xvii} "Yarım keşiş" ifadesi söz konusu din görevlisinin başka bir meslekle daha uğraştığını belirtmek için kullanılmış gibi görünmektedir. 1849 yılı cizye defteri ile 1844-45 temettuat kayıtları karşılaştırıldığında yarım keşiş olarak kayıtlı mükelleflerden sadece Küçük Bengiler Mahallesinde mütemekkin Mardıros veled-i Kapriyel'in temettuat kaydına ulaşılabilmiştir. Yıllık 300 kuruş tahmini geliri olan yarım keşiş Mardıros, temettuat defterine "manastır kuyucusu" olarak kaydedilmiştir. Buradan da kişinin din adamlığı dışında başka bir mesleği olduğu, kendisini tamamen din işlerine adanmadığı anlaşılmaktadır.